Lyckttändare

Lyckttändare

I början av frihetstiden förbjöds facklor på gatorna i Stockholm. Brandrisken ansågs vara för stor. I stället började man utöka antalet gatlyktor, och i mitten av 1700-talet bestämdes att Stockholm skulle få allmän gatubelysning. Ditintills hade bara strategiska platser, som tullhus och stadsportar upplysts. Belysningen utgjordes av hamp- eller rovoljelampor med blygsam ljusspridning – de kallades också ”vargögon”. Antal lyktor ökade emellertid successivt, och kungliga förordningar fastslog att husägarna måste ha lyktor på husens gatsidor, samtidigt som tider för tändande och släckande utfärdades. Det blev nödvändigt att avlöna människor för uppgiften; ett nytt yrke var fött: lykttändarens. Lykttändaren hade med sig en mindre stege, och klättrade med sin egen ljuslåga upp till de lampor som skulle släckas eller tändas i hans distrikt. Han skulle också se till att lyktglasen inte sotat igen. Arbetet förenklades avsevärt när gasljuset infördes (Se Gas i Stockholm). Gaslågorna sotade inte på samma sätt. Sedermera utrustades gaslyktorna med evighetslåga. Då kunde lykttändaren med en lång käpp försedd med krok stänga eller öppna gasmunstycket från gatan.
Yrket upphörde under 1940-talet, då de sista gaslyktorna byttes ut mot elektriska. Under beredskapstiden skulle ljuset kunna släckas med en knapptryckning vid flyglarm.

Gustav Adolf Hallqvist som tände sin sista lykta på Norrbro den 18 december 1953.

Lyckttändare

Gustav Adolf Hallqvist som tände sin sista lykta på Norrbro den 18 december 1953.

Lyckttändare

Gas i Stockholm har använts sedan 1850-talet och till en början matades bara stadens lanternor med det nya mediet. I december 1853 tändes den första gaslyktan med stadsgas från ett eget gasverk i Stockholm och i januari 1854 fanns 900 gaslyktor i innerstaden. Att bygga gasverk och anlägga ett ledningsnät för distributionen var ett av de stora infrastrukturprojekten i slutet av 1800-talet i Stockholm som skedde samtidigt med utbyggnaden av vattenledningsnätet och elektricitetsnätet. I staden fanns flera gasklockor för lagring av gas.

Först en bit in på 1900-talet användes gasspisar i stockholmarnas kök, därefter användes stadsgas även som uppvärmningsbränsle. Fram till 1971 framställdes stadsgasen genom pyrolys av kol. Därefter har gasen producerats genom omvandling av lättbensin, en process som också kallas spaltning och anläggningen för detta ändamål kallades därför spaltgasverk. Sedan januari 2011 matas Stockholms gasnät med en blandning av naturgas, luft och biogas.

Gatubelysningen på 1700- och 1800-talen

Tillkomsten av Stockholms stadsgas har mycket att göra med Stockholms gatubelysning. I gamla Stockholm var det mörkt i staden och man gav sig helst inte ut på gatorna efter mörkrets inbrott. 1697 placerade man ut lanternor runt om på Riddarholmen, men först 1749 kom den första kungliga förordningen om allmän gatuljushållning. Till en början var det husägarnas plikt att sköta om tändning, släckning och övrig skötsel. Den vanligaste typen av sådana gatlyktor var det så kallade ”vargögat”, som gav en mycket begränsad ljusradie. Ännu i mitten av 1820-talet var gatornas belysning så undermålig att överståthållarämbetet hotade med böter för den som efter klockan elva på kvällen vistades utomhus, utan att medföra ”lysande handlykta”, trots att det fanns ungefär 3 500 gatlyktor i Gamla stan samt Norr- och Södermalm.

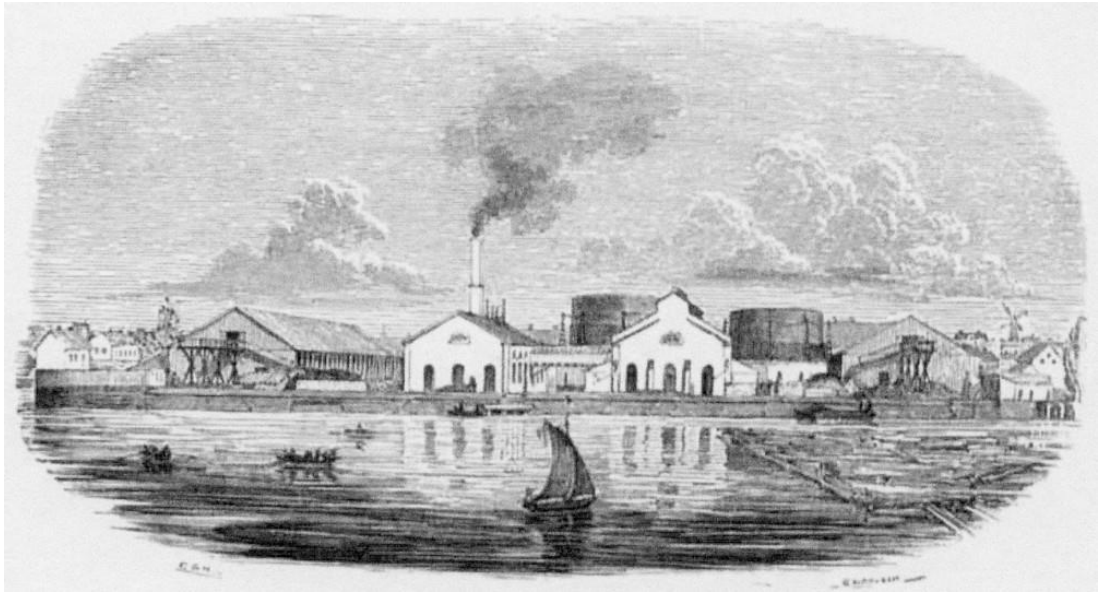

Den första gatubelysningen med gas demonstrerades i Paris 1801 och det första kommersiella gasverket byggdes 1812 i London av London and Westminster Gas Light and Coke Company, där tändes nyårsdagen 1813 de första gaslyktorna på Westminster Bridge. I Tyskland anlades det första gasverket 1826 i Hannover.

År 1824 erbjöd sig ett engelskt gaskompani att i Stockholm inrätta ett gasverk och förse hela staden med gasbelysning, men ”saken rönte motstånd, framkallad af misstroende och åtskilliga ogrundade betänkligheter”, hette det i ”Svenska Tidningen”.

År 1848 väcktes frågan igen om en gasbelysning i Stockholm. Som expert på området hade man samma år engagerat fransmannen Jules Danré, som verkade som gasingenjör i London. Han fick uppdraget att uppsätta en plan och ett kostnadsförslag till ”införande af gaslysning härstädes”.
Kostnadsförslaget för gasverket med alla erforderliga apparater, gasklockor, ledningsnät och gatlyktor belöpte sig på 40 000 pund sterling.
I maj 1849 fattades beslutet om att införa gasbelysning i Stockholm, fram till dess var stadens gatlyktor övervägande oljelampor. Gaslysnings-aktie-bolaget i Stockholm började sin verksamhet 1852 och företaget övertog den ”allmänna lyshållningen”, dels med gas och dels med olja. Samma år började byggnadsarbeten av Stockholms första gasverk på en del av Klara sjö som bestod av diverse utfyllnader som man idag skulle beteckna som en soptipp.

Då hade både Göteborg (1846) och Norrköping (1851) hunnit före Stockholm att skaffa gasverk. Gasbolaget förpliktade sig att inom två och ett halvt år att fullborda den första etappen av gatubelysningen inklusive rörledningar, väl tilltagna för senare utbyggnad och bolaget uppfyllde sin plan.

Klaragasverket omkring 1880

Tomten vid Klara sjö krävde omfattande grundförstärkningar med pålning och påfyllnad med grus innan byggarbetena kunde börja. År 1852 började byggnadsarbetena och 1853 invigdes Klaragasverket. Den 18 december 1853 tändes den första gaslyktan på Norrbro. I januari 1854 fanns gasbelysningen i Klara, Jakobs och Nikolai församlingar. Gasverket vid Klara sjö fick dock snart inkörningsproblem och leveranssvårigheter, tillbyggnader och ombyggnader blev aktuella samt en ny gasklocka. Det dröjde därför till 1860 innan gasbelysningen kom till stadens övriga delar.

Gasen tillverkades genom pyrolys (även kallad torrdestillation) av stenkol och det var just det stora kolupplaget som krävde en annan placering, valet föll på Värtahamnen. Här anlades en ny lossningshamn och en kolgård på 13 000 m², därifrån fraktades sedan kolet med järnväg till Klaragasverket. När verket hade fått ordning på sin gasproduktion ökade gasförbrukningen stort under artonhundratalets sista hälft. I början av 1880-talet försåg gasverket ca 4 000 gatlyktor runt om i staden med gas och årsproduktionen hade stigit till 7,3 miljoner m³.

Under samma tid vid 1800-talets utgång kom ett annat nytt energislag att diskuteras, elektriciteten. År 1887 väcktes tankar om att bygga en anläggning för elektrisk belysning av Norrmalm och den 1 september 1892 kördes Stockholms första elektricitetsverk, Brunkebergsverket, vid Regeringsgatan igång, med hjälp av ackumulatorbatterier fick man 1 024 glödlampor att lysa.

Ferdinand Bobergs gasklockor nr 1 och 2 i Hjorthagen, 2011.

Elektricitet i Stockholm för belysning utomhus har funnits sedan 1877 då Sommelius & kompanis oljefabrik vid Skeppsbron gjorde försök med belysning med hjälp av båglampor. Det första kommunala elektricitetsverket var Brunkebergsverket som började leverera 2 × 110 volt likström till Nedre Norrmalm den 1 september 1892. Sedan dess har elektrisk energi för Stockholm huvudsakligen producerats av ångkraft, men sedan 1918 även av vattenkraft och sedan 1963 med hjälp av kärnkraft.

I Stockholm gjordes i slutet av 1870-talet privata försök med belysning med hjälp av båglampor och sedan Thomas Edison uppfann och marknadsförde glödlampan, även med dessa. År 1878 installerades båglampor i Blanch's Café vid Kungsträdgården.